

DEMOKRACIA – HISTORICKO-FILOZOFICKÁ ANALÝZA

MATÚŠ ŽAC

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Študijný program: politológia

Konzultant: doc. PhDr. Irina Dudinská, CSc.

Kľúčové slová: demokracia, vláda, sloboda, legitimita, ľud

Vznik a vývoj

Monarchia, tyrania, aristokracia, oligarchia, politeia či demokracia. Už v staroveku boli tieto témy často predmetom diskusií a polemík, kde cieľom bolo nájsť najvhodnejšiu formu vlády. Len jedna spomedzi menovaných však spĺňa podmienky, kde zdrojom zvrchovanej moci v štáte je ľud. Je to demokracia, slovo gréckeho pôvodu odvodené od slov démos (ľud) a kratein (vláda). Aj keď nie je demokracia explicitne vyjadrená, vo všeobecnosti možno jej definíciu identifikovať cez princípy suverenity ľudu, spoločenského konsenzu, slobody, rovnosti, či spravodlivosti. Ak sú tieto princípy v rámci štátu naplnené, môžeme hovoriť o demokratickom politickom systéme.

V politike ide vždy o moc. Schopnosť podriaďiť konanie subjektov inému subjektu je charakteristickým prejavom moci. Preto výskum jednotlivých ústav, z ktorých vznikajú osobitné právne poriadky, ale aj výskum politických systémov, či štátnych režimov je nutné zamerať na otázku, u koho je moc koncentrovaná a aký je vzťah medzi držiteľmi moci. V Hobbesovom ponímaní prirodzeného stavu má všetku moc nad sebou samým jednotlivec, v štátnom zriadení však podstatnú časť tejto moci zveruje moci verejnej. Dobrovoľné sa vzdanie časti moci pri zachovaní si čo najväčšej slobody, tak predstavuje základ demokratického myslenia. Presadzovanie čo najviac výhod vyplývajúcich zo spoločenskej zmluvy spolu s kumuláciou čo najmenšieho podielu moci v rukách suveréna, tak možno chápať ako normatívny ideál demokracie.

„Dnes je myšlienka demokracie obecné rozšírená. Väčšina režimov si robí určitý nárok na titul „demokracie“ a tí, ktorí to nerobia, často trvajú na tom, že ich zvláštny prípad nedemokratickej vlády je nevyhnutnou etapou na ceste ku konečnej „demokracii“. V dnešnej dobe sa zdá, že dokonca aj diktátori veria, že nenahraditeľnou zložkou ich legitímnosti je pár slov zo slovníka demokracie“ (Dahl, 1995, s. 8).

V súčasnosti možno povedať, že legitímne alternatívy voči demokracii takmer úplne vymizli a akýkoľvek diškurz berie demokraciu ako axiómu. Z časového hľadiska si je však nutné uvedomiť dichotomický charakter demokracie, nakoľko si počas obdobia medzi aténskou demokraciou a súčasnosťou „západná civilizácia obohatila, modifikovala a formulovala svoje hodnotové ciele“ (Sartori, 1993, s. 28). Preto moderné demokratické myšlienky je možné pochopiť až na pozadí ich radikálneho rozdielu od starovekých chápaní.

Z časového hľadiska je náročné presne vymedziť vznik demokracie, nakoľko aj údaje rôznych autorov sú do značnej miery odlišné. Podľa Bleicken sa „so slovom demokracia stretávame až v druhej polovici 5. storočia pred našim letopočtom, nie skôr než medzi rokmi 440-430“ (Bleicken, 2002, s. 68). Podľa Dahla „roku 507 pred Kristom Aténčania zaviedli systém ľudovej vlády, ktorý sa udržal takmer dvesto rokov až do doby, keď si miesto podrobil mocný severný sused Macedónsko“ (Dahl, 2001, s. 17). Podľa Sealeya „predtým než slovo demokracia získalo všeobecnú platnosť, Aténčania poukazovali na určitý druh rovnosti ako na žiaduci rys politického systému: právnú rovnosť všetkých

občanov vo vládnom zhromaždení (isegoria) a rovnosť pred zákonom (isonomia)“ (Sealey, 1976, s. 158). Raaflaub uvádza, že práve tieto dva pojmy možno použiť ako synonymum demokracie, pretože vyjadrujú niektoré z jej najdôležitejších hodnôt (Raaflaub, 1983, s. 518). V tomto kontexte je nutné podotknúť, že Aténčania nerobili diametrálny rozdiel medzi spoločnosťou a štátom, „keďže občania boli zároveň subjektmi politickej autority aj tvorcami pravidiel a regulácie verejného života a ľud (demos) sa zúčastňoval na legislatívnych a právnych funkciách“ (Held, 1994, s. 253).

Podieľanie ľudu na politických rozhodnutiach patrilo medzi hlavné piliere Aténskej demokracie a to nie len v ponímaní práva uznávať sa, ale skutočným vyjadrením názoru v politických diskusiách a poradách. Preto bola prvoradá možnosť účasti na rozhodovaní v rade a následne prijímanie rozhodnutí o prejednávanych záležitostiach. Podobne ako reč, ktorá je vnímaná ako základ politickej činnosti¹, bola pre Aténčanov vnímaná slobodná argumentácia a slobodné vyjadrenie vôle občana ako základná podmienka demokracie a ich politického zriadenia. Vtedajšie Atény disponovali najväčšou slobodou slova v celom grécku (Platón, 1990, s. 406), čo donútilo aj samotného Platóna k myšlienke, že demokratický štát je štát plný slobody a voľnosti slova, kde si môže každý robiť čo chce (Platón, 1990, s. 280). Pokiaľ bola v Aténach chápaná sloboda vystihujúca podstatu demokracie ako právo každého slobodného občana, rovnosť patrila výhradne do politickej sféry v zmysle politickej rovnoprávnosti. Bleicken tvrdí, že „rovnosť a v nej obsiahnutá zásada, že všetci tvoria zákon a zároveň sú všetci povinní ho poslúchať, je najdôležitejším základným kameňom demokracie a slobody. Na rozdiel od slobody, ktorá vyrástla z rovnosti, sa v prípade individuálnej slobody nebolo možné odvolať na inštitúcie, v ktorých by bola konkrétne rozpoznateľná. Nikdy nevystupovala ako politická požiadavka. Skôr ju bolo možné rozpoznať v skutočnom každodennom živote“ (Bleicken, 2002, s. 376).

Výrazne revolučný krok vo vývoji ľudskej rovnoprávnosti tak môžeme vidieť v slobode vyjadrujúcu totožnosť medzi podriadenosťou a vládnutím a v rovnosti, zaisťujúcej občianske práva tak pre chudobných ako aj bohatých občanov. Je však nutné podotknúť, že všeobecné požiadavky na rovnosť a slobodu boli znakom členstva v zmysle občianstva v určitej obci. Preto aténska demokracia nenašla ani zďaleka ideálnu podobu, aj vďaka faktu, že občianstvo bolo vo väčšej miere exkluzívne než inkluzívne.² Výstižne to vyjadruje Rousseau: „u Grékov si ľud robil sám, čo mal robiť, stále bol zhromaždený na námestí. Býval v miernom podnebí, nebol ziskuchtivý, otroci robili namiesto neho, staral sa iba o slobodu“ (Rousseau, 1967, s. 468).

Približne v rovnakej dobe kedy začala vladať ľud v Grécku, sa objavujú na Apeninskom polostrove v meste Rím počiatky formy vlády nazývanej republika. Pomenovanie vzniklo spojením slov *res* (vec) a *publicus* (verejný). Aj keď samotný názov je možné vo voľnom preklade preložiť ako vec patriaca ľudu, podobne ako v Aténach, aj tu bolo právo podieľať sa na vládne obmedzené na mužov. Podobný stav je možné pozorovať aj v neskorších demokraciách a republikách až do 20. storočia. Aj keď Rímska republika existovala omnoho dlhšie než aténska demokracia a než ktorákoľvek zo súčasných moderných demokracií, a aj napriek tomu že sa Rimania vyznačovali vysokou mierou tvorivosti a praktickosti, neprišli na systém, ktorý nám dnes príde bežný a logický, a to na zastupiteľský systém vládnutia založený na demokraticky volených zástupcoch občanov. Idea vládnuceho ľudu však slabne s nástupom cisárskej moci a definitívne končí s pádom republiky. Obnovuje sa v Taliansku až okolo roku 1100, prevláda však v relatívne malých mestských štátoch, kde výrazne nepreniká do veľkých regiónov alebo krajín. Podobne však ako v Ríme, či neskorších moderných zastupiteľských spôsoboch vládnutia, aj tu bola účasť vo vládných orgánoch obmedzená na príslušníkov šľachty, či pozemkových vlastníkov.

„Pre rozvoj demokracie bolo ale veľmi nešťastné, že zhruba od polovice 14. storočia republikánskej vlády niektorých významných miest postupne ustupovali pred tradičnými nepriateľmi vlády ľudu – pred hospodárskym poklesom, korupciou, oligarchiou, vojnou, dobývaním cudzích území – a nakoniec obvykle nedokázali zabrániť uchopeniu moci autoritatívnym vládcami, či to už boli kniežatá, monarchovia, či vojaci. Ale to nebolo ešte všetko. Nazeraním zo širšej historickej perspektívy boli mestské štáty ako základy pre vládu ľudu tak ako tak odsúdené k záhube, pretože sa im vynorili ne-

¹ Definované v anonymnom spise *Aténska demokracia z doby okolo roku 430 pred n. l.*

² V období pred peloponézskou vojnou žilo v Attike približne 250 000 – 300 000 ľudí, z ktorých asi len 30 000 – 50 000 malo politické práva. Tie boli viazané na brannú službu, t. j. na mužov.

zrovnateľne mocnejší súper, totiž národné štáty alebo krajiny. Nevyhnutným osudom miest bolo začleniť sa do tejto väčšej a silnejšej entity a stať sa tak, prinajmenšom, podriadenou súčasťou vládneho systému“ (Dahl, 2001, s. 20).

Kým v Aténskej demokracii a Rímskej republike bola pre občana prioritou cnosť a osobný prospech vyplývajúci z konania v súlade so štátom, počas obdobia stredoveku bola hierarchizácia a nerovnosť vysvetľovaná náboženskými dogmami. O demokratických rozpravách je preto možné hovoriť až po oslobodení sa od týchto dogiem.

„Či už sa im hovorilo republika alebo demokracia, systémom vlád ľudu v Grécku, Ríme a Taliansku chýbalo niekoľko základných znakov moderného zastupiteľského spôsobu vládnutia. Klasické Grécko, rovnako ako stredoveké a renesančné Taliansko pozostávali z miestnych ľudových vlád, ale chýbala im efektívna vláda celonárodná. Rím mal v podstate len jednu miestnu vládu založenú na účasti ľudu, ale žiadny celoštátny parlament, ktorý by bol zložený z celoštátnych zástupcov“ (Dahl, 2001, s. 21). To, čo týmto systémom chýbalo, boli zvolené vlády pozostávajúce zo zvolených zástupcov, pôsobiacich na celoštátnej úrovni. Ani o jednom systéme sa nedalo hovoriť ako o systéme kombinujúcom miestne vlády s demokraticky voleným celoštátnym parlamentom.

„Takáto kombinácia politických inštitúcií má svoj pôvod v Británii, Škandinávii, Holandsku, Švajčiarsku a inde na sever od Stredozemného mora“ (Dahl, 2001, s. 21). Za zmienku stoja Vikingovia, nie len z dôvodu sentimentality, ale aj preto, že sú po tejto stránke známi málo. „Vikingovia toho vedeli zaiste len veľmi málo alebo vôbec nič o demokratických a republikánskych zvyklostiach v Grécku a Ríme tisíc rokov pred ich dobou. Vychádzali z logiky rovnosti všetkých slobodných obyvateľov mužského pohlavia a na základe tejto logiky vytvorili svoje zhromaždenia“ (Dahl, 2001, s. 22). Medzitým aj v krajinách ako je Švédsko, Nórsko, či Dánsko taktiež vznikali oblastné zhromaždenia a neskôr podobne ako na Islande³ aj národné zhromaždenia. „S rastom kráľovskej moci a kráľom ovládanej centralizovanej byrokracie sa síce význam národných zhromaždení znížil, avšak ich významný vplyv na neskorší vývoj je nesporný“ (Dahl, 2001, s. 23).

Začiatkom 18. storočia už existovali v Európe predstavy o demokratických zásadách a inštitúciách. Došlo k zmenám v oblasti politickej aj spoločenskej a proces industrializácie predurčoval k sociálno-politickej zmene, kde dôležitým medzníkom bola anglická a francúzska revolúcia. Od tohto obdobia môžeme pozorovať vývin konceptu liberálnej a rovnostárskej demokracie.

Koncept liberálnej demokracie, zakotvený najmä v prácach Locka, predstavuje suverenitu štátu odvodenú od občanov, ktorí upúšťajú od prirodzeného stavu. Presadzuje sa súťaživý model demokracie, kde spoločnosť a štát nemá stáť v ceste jednotlivcovi pri presadzovaní jeho cieľov. Zákon neslúži ako obmedzenie, ale ako prostriedok na dosiahnutie individuálneho prospechu.

Koncept rovnostárskej demokracie, zakotvený v prácach J.J. Rousseaua, predstavuje model, kde hlavnú úlohu zohráva štát, ktorému sú jednotlivci podriadení. Prejavuje sa tu kooperatívny model, kde v štáte vytvorenom byrokratickom aparáte je vyjadrená vôľa väčšiny. Ako základná hodnota ľudského života sa tu síce presadzuje sloboda, no na rozdiel od liberálnej demokracie, rovnostársky model uprednostňuje princíp kolektivismu, vytváraného v súlade so všeobecnou vôľou (Fischer, 2005).

Tradícia oboch koncepcií má svoje opodstatnenie aj dnes, kde kreovanie demokracie v štátoch je odlišné s ohľadom na typ koncepcie, ktorá tvorí ich politickú tradíciu. Bezpochyby formuje charakter demokratických systémov, ktoré poznáme vo svojej podobe aj dnes.

Záver

Sloboda, rovnosť, periodizácia volieb, či legitimita. Aj keď sa demokratický politický systém vyznačuje svojimi znakmi, často v minulosti a aj v súčasnosti dochádza k tomu, že štát ktorý sa priblíži aspoň k jednému z týchto znakov, sám seba pokladá za demokratický. Dané je to hlavne tým, že v demokracii vládnu tí, ktorí zvíťazia vo voľbách. Preto je nutné chápať demokraciu a jej systém komplexne.

Pokiaľ sa myšlienka rozširovania demokracie do ďalších častí sveta, schopnosť demokracie prežiť v zavedených demokratických systémoch, či rozvoj politických systémov v dokonalejšie

³ Vikingovia svojím vpádom na Island preniesli aj politické zvyklosti, čo viedlo k vytvoreniu neskorších parlamentov v rôznych krajinách.

a autentickejšie demokracie stretávala v minulosti s optimizmom, dnes je u významných predstaviteľov sociálnych vied ako Dahl, Gray, Kuroň, Ash, Habermas, či Dahrendorf viditeľný ďaleko realistickejší, ba až kritický postoj k stavu liberálnych demokracií západného typu. Dahl poukazuje, že súčasné nadnárodné organizácie vyplývajúce z integračných tendencií a procesu globalizácie ako EÚ, ECB, NATO, Svetová banka, MMF majú skôr sklon k posilňovaniu rozhodovacích právomocí centrálnych riadiacich orgánov. V súvislosti s EÚ Dahrendorf píše: „nie je možné poprieť, že stanovenie cieľov ani metódy európskeho zjednocovania nemajú veľa spoločného s demokraciou“ (Dahrendorf, 2007, s. 106 – 107). Ďalej podotýka, že „Európska únia nie je žiadnym demokratickým štátom a nebude k tomu smerovať ani po takzvanej ústavnej zmluve. Je skôr symptómom demokratickej dilemy, ktorú liberálny systém vystavuje tlaku“ (Dahrendorf, 2007, s. 109). Tieto tvrdenia zakončuje mottom, podľa ktorého „keby EÚ žiadala o členstvo v EÚ, musela by byť kvôli chýbajúcemu demokratickému usporiadaniu odmietnutá“ (Dahrendorf, 2007, s. 107). Zvyšujúci sa počet rozhodnutí prijímaných na úrovni centrálnych orgánov a inštitúcií EÚ, klesajúci význam tradičných právomocí vlád národných štátov, presun veľkého počtu ľudí z najmä chudobnejších častí Afriky a Ázie do Európy, ale aj zvyšujúci sa počet obyvateľov islamského vierovyznania sú dôvody, ktoré popri pozitívnych dopadoch viedli taktiež k vytvoreniu populistických, xenofóbnych, antiintegračných a antisystémových politických subjektov, ktoré sú v mnohých prípadoch v rozpore s tradičnými demokratickými hodnotami. V súčasnosti možno pozorovať nárast popularity a posilňovanie politického vplyvu tzv. nesystémových strán, ktoré sa už stávajú legitímnou súčasťou štátnej moci a ktoré majú reálny dosah na politické dianie v jednotlivých krajinách, ako aj v celej EÚ.

Za ďalší determinant ovplyvňujúci vývoj a charakter moderných demokracií možno pokladať majetkovú, sociálnu a politickú nerovnosť. Súčasný gradualistický charakter týchto nerovností predstavuje priame ohrozenie základných demokratických hodnôt a princípov. V tejto súvislosti Bruckner píše: „Ak na jednej strane platí, že moderná doba nikoho neobmedzuje v podmienkach jeho rodiska či života ako žije, a ak od začiatku do konca vyhlasuje za neplatnú každú hranicu v rámci sociálnej štruktúry, pohlavia, rasy a zrodu, na druhej strane sa dvíha novopostavený peňažný múr, ktorý vnútri spoločnosti ustanovuje nové kastovnícke predely“ (Bruckner, 2004, s. 20).

Aj keď sú súčasné demokratické systémy poznačené najmä liberálnou a rovnostárskou koncepciou, v prípade demokracie je možné hovoriť ako o systéme, ktorý reflektuje európsku históriu štátov a ktorý má svoje korene v antickom Grécku. V antickej dobe sa demokracia zameriavala najmä na oblasť politickú, kde primárne sledovala usporiadanie štátu a spoločnosti, v 18. storočí a neskôr sa už transformuje aj do oblasti sociálnej a ekonomickej, kde s ohľadom na vzťah jednotlivca k štátu prihliada na slobodu, spravodlivosť a rovnosť. Z týchto koncepcií čerpajú inšpiráciu mnohé štáty aj dnes. Do akej miery sú už tieto systémy spravodlivé a slobodné ostáva otázne. S odkazom na Winstona Churchilla však môžeme súhlasiť, že „demokracia je tou najmenej zlou vládou zo všetkých foriem vlád“.

Literatúra:

- BLEICKEN, J.: Aténska demokracia. Praha: Oikoymenth 2002. 791 s.
BRUCKNER, P.: Bieda prosperity. Bratislava: Kalligram 2004. 280 s.
DAHL, R. A.: O demokracii. Praha: Portál 2001. 192 s.
DAHL, R. A.: Demokracia a její kritici. Praha: Victoria Publishing 1995. 350 s.
DAHRENDORF, R.: Hladání nového řádu. Přednášky o politice svobody v 21. století. Praha: Paseka 2007. 142 s.
FISCHER, J. L.: Krise demokracie. Praha: Karolinum 2005. 362 s.
HELD, D.: Demokracia: minulosť, prítomnosť a možná budúcnosť. In: Filozofia, 1994, roč. 49, č. 4, s. 250 – 255.
PLATÓN: Dialógy I., II., III. Bratislava: Tatran 1990. 928 s., 704 s., 696 s.
RAAFLAUB, K. A.: Democracy, Oligarchy, and the Concept of the „Free Citizen“ in Late Fifth-Century Athens. In: Political Theory, 1983, roč. 11, č. 4, s. 517 – 544.
ROUSSEAU, J. J.: Spoločenská zmluva. In: Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia. Bratislava: EPOCH 1967, s. 425 – 474.
SARTORI, G.: Teória demokracie. Bratislava: Archa 1993. 512 s.
SEALEY, R.: A history of Greek city state. Oakland: University of California Press 1976. 544 s.